

IRENA ROSENTHAL

What is an educated man?

De Nexus-conferentie 2007

Zondag 9 september 2007, het weekend na de opening van het academisch jaar, vond in de Amsterdamse Passenger Terminal de twaalfde Nexus-conferentie plaats. De denktank Nexus werd in 1994 opgericht om door studie van het Europese cultuurgoed vorm te geven aan het cultuurfilosofische debat. Het instituut kan inmiddels bogen op een indrukwekkende sprekerslijst. John Coetzee, Zygmunt Bauman, Richard Rorty, Susan Sontag, Homi Bhaba, George Steiner – het is maar een greep uit de lijst grote namen die de afgelopen jaren bij Nexus langs is geweest. In het verleden reflecteerde de denktank onder meer op de grondslagen van de Europese eenwording, de oorsprong van het kwaad, de kwalen van de massademocratie en de kennis van de Europese muzen. Sinds vorig jaar zet het Nexus Instituut de status van het westerse cultuurgoed op het programma. Aanleiding voor deze keuze is, zo meldt de flyer, het uitgangspunt dat ‘onze cultuur aan het verdwijnen is, dat zij haar fundament heeft verloren’ en dat er naar een nieuwe definitie van de westerse cultuur moet worden gezocht.¹ In 2006 zocht men via de klassieken, dit jaar was het de beurt aan het onderwijs. In de uitverkochte Passenger Terminal debatteerden denkers als Richard Dawkins, Michael Sandel, Shmuel Eisenstadt, Louise Fresco, Alain Finkelkraut en Claus Offe over het hedendaagse kennisideaal, de school als kweekvijver van morele en culturele beschaving en de crisis in het universitair onderwijs. Oftewel, zoals de titel van deel 2 van de reeks ‘New notes towards the definition of western culture’ luidde: *What is an educated man?*

De vraag naar de fundamentele doelstellingen en uitgangspunten van goed onderwijs gaat vaak gepaard met de diagnose dat de werkelijk relevante vragen niet langer gesteld kunnen worden. De kwade genius achter het verlies van de grote vragen verschilt echter nogal eens. Zo wijt de Franse filosoof Marcel Gauchet het gebrek aan reflectie op het onderwijs aan de illusies van maakbaarheid onder positieve wetenschappers, zoals de onderwijsexperts. Volgens Gauchet krijgt het onderwijs hoe langer hoe meer de status van ‘le dernier refuge de tout est possible’, een instituut dat problemen moet oplossen waarmee samenlevingen zelf niet uit de voeten kunnen.² Anderen wijzen eerder op het economische nutsdenken in de huidige kennissamenleving. Wanneer zo veel mogelijk burgers, in zo min mogelijk tijd, zo veel mogelijk toepasbare kennis moet worden bijgebracht, raakt de vraag naar wat relevante kennis eigenlijk is, snel ondergesneeuwd.

De twaalfde Nexus-conferentie koos de beroemde onderwijslezingen van Nietzsche als uitgangspunt. In 1872 betoogde de toen nog jonge filosoof dat tijdreven-

de en eenzame oefeningen in de klassieken en de moedertaal op de gymnasia en universiteiten plaats hadden moeten maken voor de oppervlakkigheid van de massacultuur.³ Nietzsches analyse heeft – zo bleek tijdens de Nexus-conferentie – begin eenentwintigste eeuw weinig aan populariteit ingeboet. Naast de expertocratie en de tirannie van de markt kreeg ook de massaliteit in het onderwijs er flink van langs. Bezorgde ouders ('mijn kind weet niet eens wat de Verlichting is') knikten instemmend mee wanneer een panellid het gebrek aan diepgang – de 'McDonaldisering' – in het huidige onderwijs onder de aandacht bracht. Alain Finkelkraut fulmineerde tegen de verderfelijke invloed van internet op de scholen en scoorde met zijn leus 'we have to unplug the schools' een daverend applaus. Frank Furedi vertelde een grappige anekdote waaruit bleek hoezeer het onderwijs vandaag de dag overbevraagd is: op de school van zijn kinderen werden vakken als *happiness-lessons* en *anger-management* onderwezen.

Het had een geslaagde dag kunnen worden. Niet alleen vanwege enkele veelbelovende namen op de sprekerslijst, maar vooral ook omdat elk panel eruditie combineerde met ervaring in de onderwijspraktijk. Dat kan spannende confrontaties opleveren tussen *best practices* en de toekomstdromen of cultuurpessimistische analyses waartoe het onderwijs steeds weer aanleiding geeft. Helaas bleek er weinig ruimte om onderwijsidealen aan maatschappelijke contexten te ijken. Analyses van machtsrelaties of de onzekere positie van de natiestaat hadden wat de voorzitter van alle panels betreft – de oprichtingsdirecteur van Nexus Rob Riemen – niet de hoogste prioriteit. Zo werd een poging van onderwijskundige Alison Wolf om een verband te onderzoeken tussen de vorming van de natiestaat en de controlebehoefte in het onderwijs door Riemen subiet afgepakt: "The key question is "the teaching of what?"

Om het onderwijs voor verder beschavingsverlies te behoeden had Riemen het volgende panacee in gedachten. Door bestudering van de klassieken zouden studenten niet alleen inzicht kunnen krijgen in het goede leven, maar ook zelf een deugzaam karakter kunnen ontwikkelen. Dit humaniteitsideaal, zo stelde Riemen vast, vereist dat het onderwijs de eisen van markt en samenleving op afstand houdt. Dat de autonomie van het onderwijs echter juist verlangt dat je de politiek-maatschappelijke context nadrukkelijk thematiseert, bleek bij Riemen tot geen weerklank te leiden.

Het was niemand minder dan gemeenschapsdenker Michael Sandel die zich aan het begin van het tweede panel opwierp om de vraagstelling van Riemen enigszins te corrigeren. Sandel merkte op dat we ons midden in een proces bevinden waarin 'beschaving' niet langer vanzelfsprekend is. Volgens hem is de term aan herdefinitie en onderhandelingen onderhevig. Toch klonk in zijn betoog al gauw het startsein voor een canondiscussie die de rest van de dag zou bepalen. Volgens Sandel kan een zinvolle dialoog over beschaving immers niet zonder gedegen kennis van de grote klassieken uit de eigen traditie.

Hoewel het Sandel vooral te doen was om de grote namen uit de humaniora, verschoot de aandacht al snel naar de rol van de bèta-wetenschappen in het curriculum. Richard Dawkins hamerde op het belang van onderricht in genetica en evolutietheo-

rie: studenten moesten zich wapenen tegen misbruik van wetenschappelijke argumenten door experts. Sandel waarschuwde dat de wetenschappelijke methode al snel in een sceptische levenshouding verzandt: een attitude die kan helpen te verklaren waarom het leven bestaat, maar niets zegt over de betekenis ervan. Dawkins maakte van dit bezwaar een ethische deugd. Juist een wetenschappelijk onderbouwd scepticisme brengt studenten een zeker ontzag en gevoel van betovering bij voor de complexiteit van de natuur en kan antropocentrische almachtsfantasieën relativiseren. Louise Fresco voegde later op de dag nog een maatschappelijke taak aan de bèta-wetenschappen toe: niet een zoektocht naar waarheid, maar de plicht om sociale ongelijkheden en vervuiling terug te dringen zou het uitgangspunt moeten zijn van academisch onderzoek en onderwijs.

Het waren zonder twijfel interessante en belangwekkende thema's. Bovendien is het best een vermakelijk schouwspel wanneer eminente wetenschappers elkaar met pittige oneliners de loef proberen af te steken. En uiteraard is het op een zondag niet onprettig wanneer debatten afgewisseld worden met een klassiek concert en fraai opgemaakte sandwiches. Toch zou het geen gek idee zijn als Nexus volgend jaar wat minder luxe nootjes serveert en een iets lagere toegangsprijs rekent: in het publiek zaten opvallend veel bekende politici (Lubbers, Bolkestein, Hirsch Ballin) maar relatief weinig studenten en aio's.⁴ Nog bezwaarlijker echter dan de fysieke afwezigheid van bepaalde groepen was die grote stilte over enkele, inmiddels ook klassieke, canonvragen. Bijvoorbeeld: in hoeverre kunnen de curricula aan de universiteiten en scholen zich eigenlijk beperken tot het 'westerse cultuurgood'? Hoewel de socioloog Shmuel Eisenstadt in de openingslezing had gepleit voor een uitbreiding van de canon naar niet-westerse tradities, pakte geen van de daaropvolgende sprekers dit thema op. Ook de vraag naar de krachtsverhoudingen die het canon bepalen, kon zich moeilijk handhaven. Aan het einde van de dag ontspon zich een korte discussie tussen de omstreden ex-voorzitter van Harvard University Lawrence Summers en socioloog Claus Offe. Hun twistpunt betrof de marginalisatie van bepaalde intellectuele tradities en culturele minderheden in elk curriculum en in het bijzonder de rol van hoogleraren daarin.⁵ Erg ver kwam de discussie niet. Voorzitter Riemen wuifde de kwestie met een groots handgebaar van tafel ('dat zijn van die institutionele kwesties over hoogleraarbenoemingen') en bracht de discussie terug tot de grote vraag waar het allemaal om begonnen was: het onderwijs als kweekvijver voor morele en culturele vorming.

Net als de sprekers tijdens elke Nexus-conferentie, werd Nietzsche 135 jaar geleden verzocht om zijn lezing over het onderwijs om te werken tot een essay. Dit boekje is er nooit gekomen: Nietzsche concludeerde achteraf dat hij geen overtuigend antwoord had op de vraag hoe het toekomstig onderwijs vorm moest krijgen en koos het hazenpad. De sprekers van de Nexus-conferentie staan voor een zo mogelijk nog lastiger opgave. Hen is immers niet alleen gevraagd hoe het onderwijs weer genieën kan baren (het project van Nietzsche), maar zij moeten ook verhelderen hoe studenten *ethische* deugdzaamheid bijgebracht kan worden. Wat mij betreft is de Nexus-conferentie er niet in geslaagd de klassieke eenheid tussen intellectueel inzicht en ethisch

gedrag in ere te herstellen. Natuurlijk: wie studenten wil uitdagen om opvattingen over vriendschap ter discussie te stellen heeft aan de *Ethica* van Aristoteles een goede keus. Maar een goede vriend *worden* leer je elders, bijvoorbeeld in het café na een fikse ruzie met een medestudent. En is er inmiddels niet genoeg op gewezen dat de intellectuele kracht en eruditie van lezenswaardige culturele pioniers vaak allesbehalve gepaard gaat met morele rechtschapenheid?

Het was opmerkelijk dat er pas aan het einde van de dag verzet ontstond tegen de gedachte dat universiteiten de uitverkoren plek zijn waar studenten het goede leven kunnen leven. Ronald Plasterk was het stelligst in zijn verweer tegen de stelling dat het onderwijs een kweekvijver is voor ethische vorming. Studenten gaan naar de universiteit om kennis te vergaren en kunnen er hoogstens leren hoe waarden ‘democratisch’ tot stand kunnen komen. Maar hiermee maakte Plasterk het zich wel heel gemakkelijk. Want democratisering verlangt wel iets meer dan, zoals Plasterk suggereerde, studenten de *betekenis* van het democratisch proces bijbrengen. Claus Offe nam een genuanceerdere positie in. Hoewel ook hij terecht benadrukte dat de overdracht van waarden vooral buiten de universiteit plaatsvindt (van de werkvloer tot in de supermarkt), stelde hij dat de universiteit studenten wel moet leren reflecteren op de wijze waarop die samenleving waarden reproduceert. Deze reflectie verlangt dat onderwijs ingebed is in een democratisch *ethos*: studenten moeten zich steeds weer afvragen waarom juist deze kennis het leren waard is. In tegenstelling tot de invalshoek van Finkelkraut, Sandel en Riemen, mogen studenten volgens Offe de autoriteit van tradities en curricula vooral niet voor lief nemen.

Zo keerde democratie – een begrip dat eerder op de dag vooral werd geassocieerd met ‘massaliteit’ en ‘vervlakking van het onderwijs’ – dan toch terug als sleutelterm die de reflectie op het onderwijs zou kunnen oriënteren. Het was jammer dat het accent hierbij met name lag op de vraag hoe democratische attitudevorming in het onderwijs studenten gevoelig kan maken voor machtsmisbruik *buiten* de universiteit. De vraag in hoeverre democratische praktijken bijdragen aan het klimaat *binnen* de universiteit bleef echter nogal in de lucht hangen. Na een dag confereren bij Nexus lijkt me dat deze vraag – het verband tussen enerzijds democratische attitudes van studenten en onderzoekers en anderzijds goed onderwijs en onderzoek – opnieuw gesteld zou moeten worden. Hopelijk pakken enkele sprekers deze kwestie in hun essays op. Want één inzicht staat sinds de twaalfde Nexus-conferentie weer helder voor de geest. Het ligt niet alleen aan de onderwijsexperts en de economen dat het onderwijs overbelast raakt en relevante vragen naar de achtergrond verdwijnen. Ook een nostalgisch verlangen naar verloren beschaving verhindert fundamentele reflectie op belangrijke kwesties voor elke ‘educated (wo)man’.

Noten

- 1 Zie voor de flyer en informatie over de activiteiten van Nexus:
<http://www.nexus-instituut.nl/>. Naast het organiseren van conferenties en lezingen publiceert het instituut drie maal per jaar het tijdschrift *Nexus* en geeft het de Nexus-bibliotheek uit.
- 2 Marie-Claude Blais, Marcel Gauchet en Dominique Ottavi (2002) *Pour une philosophie politique de l'éducation*. Parijs, Hachette Littératures.
- 3 Friedrich Nietzsche (1999) Ueber die Zukunft unserer Bildungsanstalten. Sechs öffentliche Vorträge. In: *Die Geburt der Tragödie, Unzeitgemäße Betrachtungen I-IV, Nachgelassene Schriften 1870-1873* (Kritische Studienausgabe). Colli/Montinari (red.) Berlijn, De Gruyter.
- 4 De toegangsprijs van de conferentie bedroeg 75 euro. Jongeren tot 26 jaar betaalden 25 euro.
- 5 Volgens Summers wordt doorgaans 20% van elk curriculum bepaald door de voorkeuren van hoogleraren en ligt de resterende 80% min of meer vast. Offe hield het op fifty/fifty.